

ГАРЭЦКІ МАКСІМ

Гарэцкі Максім Іванавіч
[псеўд. Амстиславский, Беларус,
М. Беларус, Максім Беларус,
Дед Кузьма, Дзед Кузьма,
Кузьмянкоў, Максим, Мізэр'юс
Монус, А. Мсціслаўскі, Мацей
Мышка, Псеўдонім, крыпт. М. Б.,
П. Б., П. Бн., М. Б — с. М. Г.,
Г. М. і інш.]; 6(18).2.1893, в. Меншая
Багацькаўка Мсціслаўскага пав. Магілёўскай
губ., цяпер в. Малая Багацькаўка
Мсціслаўскага р-на Магілёўскай обл.—
20.3.1939, г. п. Важ-Эль Комі АССР],
празаік, драматург, літаратуразнавец,
перакладчык, лексікограф, фалькларыст.
Акадэмік АН Беларусі (1928—30).

Бацькі, Іван Кузьміч і Аўфрасіння Міхайлаўна, былі земляробамі. У сям'і, акрамя Максіма, было яшчэ чацвёра дзяцей. У 1901—03 будучы пісьменнік вучыўся ў бліжэйшай ад дому школе ў в. Вялікая Багацькаўка (цяпер Большая Багацькаўка), потым, у 1903—08,— у двухкласным вучылішчы ў с. Вольшы Аршанскага пав. У гэты час да юнака прыходзіць захапленне мастацкай літаратурай, выяўляюцца здольнасці да імправізацыі. Вялікі ўплыў на фарміраванне яго асобы зрабілі творы А. Пушкіна, М. Лермантава, Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога, А. Чэхава, І. Буніна, М. Гоголя, Т. Шаўчэнкі, М. Кацюбінскага, А. Міцкевіча, Э. Ажэшка, знаёмства з творчасцю беларускіх пісьменнікаў і беларускім фальклорам. Восенню 1909, вытрымаўшы вялікі конкурс, М. Гарэцкі паступіў у Горы-Горацкае каморніц-

ка-агранамічнае вучылішча. Вучыўся на стыпендыю, жыў у інтэрнаце, дзе складалася невялікае таварыства аматараў беларускай літаратуры. Допісы, карэспандэнцыі, фельетоны М. Гарэцкага пачалі друкавацца ў 1912 у газеце «Наша ніва». У ёй жа 25 студзеня 1913 было змешчана і першае яго апавяданне «У лазні», падпісанае псеўданімам Максім Беларус. Адразу пасля завяршэння вучобы, у канцы 1913, ён пераехаў у Вільню, дзе працаваў чарчэжнікам, а потым каморнікам Землеўпарадкавальных камісій Віленскай губ. Пазнаёміўся і пасябраваў у Вільні з Я. Купалам, З. Бядулем, Л. Гмыракам. Апублікаваў артыкулы «Наш тэатр», «Развагі і думкі», напісаў драматызаваную апавесць «Антон» (1914, апубл. 1919), выдаў першы зборнік «Руны» (1914). Творча выкарыстоўваючы мастацкі вопыт

рускай класічнай літаратуры, абапіраючыся на здабыткі рэалістычнай беларускай літаратуры і нацыянальнага фальклору, М. Гарэцкі ўзбагаціў літаратуру складанай грамадска-сацыяльнай і філасофскай праблематыкай, вялікай духоўна-інтэлектуальнай змястоўнасцю. Героі яго твораў — сяляне, інтэлігенты ў першым пакаленні, якія дбаюць не толькі пра кавалак хлеба, але імкнучца асэнсаваць наваколны свет, пазнаць вышэйшы сэнс існавання чалавека, знайсці шляхі да сацыяльнай справядлівасці. Маштабнасць мастацкага мыслення, высокая культура псіхалагічнага аналізу, разнастайнасць жанрава-стыльвых форм раскрыцця зместу рабілі творчасць пісьменніка сапраўды навагарскай з'явай беларускай літаратуры, істотна развівалі яе традыцыі.

У 1914 М. Гарэцкі быў прызваны ў царскую армію. Служыў сувязістам у артылерыі. З самага пачатку вайны — на фронце. 25 кастрычніка 1914 паранены пад Сталупенем. Лячыўся ў шпіталі ў Вільні. У студзені 1915, атрымаўшы паўгадавы водпуск для папраўкі здароўя, прыехаў дадому. У лютым — сакавіку 1915 працаваў у Чарцёжным уздзелным ведамстве ў Маскве, потым вярнуўся ў Малую Багацькаўку. Жнівень і верасень 1915 правёў у Маскоўскім шпіталі бржжавага кулецкага таварыства (Валхонка, 8), потым быў накіраваны ў Пскоў, а адтуль, у кастрычніку таго ж года, на фронт. З лютлага па май 1916 вучыўся ў Паўлаўсім ваенным вучылішчы (Петраград), потым служыў у Іркуцку, адтуль у кастрычніку 1916 пераўёўся ў Гжашк. Новы, 1917, сустрэў на пазіцыях недалёка ад станцыі Парохонск на Палессі, вясной зноў трапіў у шпіталь. Лячыўся ў Арле, потым у Маскве і Жалезназаводск. У творах 1914—16, пераважна большасць якіх апублікавана пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, пісьменнік выкрываў антыгуманную сутнасць эксплуатацыйскага грамадства і яго маралі («Маці», «Дзёганы»), антынародны характар імперыялістычнай вайны («Літоўскі хутарок», «Генерал»). Кастрычніцкую рэвалюцыю М. Гарэцкі сустрэў у Смаленску, дзе ў той час знаходзіўся і Я. Купала. Служыў камендантам жыллёвага аддзела Смаленскага Савета, стала супрацоўнічаў у газеце «Известия Смоленского Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских депутатов», дзе друкаваліся яго асобныя творы (у аўтарскім перакладзе на рускую мову). Разам з братам Гаўрылам, які працаваў у гэты час стэнаграфістам абласнога Саўнаргаса, склаў і выдаў «Руска-беларускі слоўнік». У жніўні 1918 стаў супрацоўнікам газеты «Звезда», неўзабаве паступіў на Смаленскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута, але з-за недахопу часу пакінуў вучобу. З рэдакцыяй «Звезды» ў студзені 1919 пісьменнік перехаў у Мінск, адтуль — у Вільню. У выніку раптоўнага захопу горада польскімі войскамі (красавік 1919) ён не змог вярнуцца ў Савецкую Расію, быў вымушаны застацца на акупіраванай тэрыторыі. Працаваў выкладчыкам беларускіх настаўніцкіх курсаў у Вільні і адначасова ў Віленскай беларускай гімназіі. Склаў «Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік», які меў тры выданні. У 1920 выйшла напісаная М. Гарэцкім «Гісторыя беларускае літаратуры», якая доўгі час была адзіным падручнікам для школ і ВНУ. Са снежня 1920 да ліпеня 1921 — рэдактар і выдавец газеты «Наша думка», з верасня 1921 — рэдактар газеты «Беларускі вядомасці». У тым жа годзе выйшаў з друку «Дэкламатар» (літаратуры і гістарычны матэ-

рыял з «Беларускіх вядомасцяў»), у 1922 — складзеная М. Гарэцкім «Хрэстаматэя беларускай літаратуры. XI век — 1905 г.». Письменник падтрымліваў сувязь з камуністычным падполлем, збіраў матэрыялы пра віленскіх камунараў, па даручэнні кіраўніка Камуністычнай партыі Літвы В. Міцкявічуса-Капсукаса перакладаў на беларускую мову брашуру «Хто такія камуністы?». У 1919 у Вільні выйшла асобным выданнем аповесць «Дзве душы», у якой М. Гарэцкі ўзняў праблему быцкаўшчыны і рэвалюцыі і паказаў розныя тыпы нацыянальнай інтэлігенцыі, іх адносіны да жыцця і да рэвалюцыйнага абнаўлення свету. Адным з першых у беларускай літаратуры ён звярнуўся да гістарычнага мінулага, часоў прыгонніцтва. Аб'ектыўна дзейнасць М. Гарэцкага як пісьменніка, літаратуразнаўца, лексікографа, публіцыста была скіравана супраць сацыяльнага і нацыянальнага ўціску беларускага народа на тэрыторыі, акупіраванай панскай Польшчай. У студзені 1922 пісьменнік у ліку многіх дзеячаў беларускай культуры быў арыштаваны і кінуты ў Лукішскую турму. Яму было прад'яўлена абвінавачанне ў належнасці да камуністычнай партыі, замеху на дзяржаўную ўладу. За гэта пагражала смерць, у лепшым выпадку — катарга. Аднак, дзякуючы пратэсту грамадскасці, суд не адбыўся. Арыштаваных прымусілі перайсці праз граніцу ў Літву. М. Гарэцкі трапіў у Коўна, адтуль пераехаў у Дзвінск. Чытаў лекцыі на настаўніцкіх курсах. Напісаў некалькі драматычных твораў, у тым ліку «Чырвоныя ружы», дзе сцвярджаў думку пра непазбежнасць і справядлівасць рэвалюцыйнай барацьбы працоўных супраць прыгнятальнікаў. У ліпені 1922 вярнуўся ў Вільню. У 1923 разам з сям'ёй — жонкай, дачкой Галінай (жыве ў Ленінградзе) і сынам Леанідам (загінуў на фронце ў 1944, пахаваны ў с. Мядзведзь Шымскага р-на Наўгародскай вол.) пераехаў у Мінск. Выкладаў беларускую мову і літаратуру на рабкаву БДУ, у лютым 1925 стаў навуковым сакратаром Літаратурнай камісіі Інбелкульты, быў яго правядзейным членам. Летам 1925 чытаў лекцыі на Першых каліннінскіх акруговых настаўніцкіх курсах (цяпер г. Клімавічы), з кастрычніка 1925 — у Камуністычным універсітэце БССР. У Мінску пазнаёміўся і падтрымліваў сталыя кантакты з Я. Коласам, А. Якімовічам, У. Дубоўкам, іншымі беларускімі пісьменнікамі. Па-ранейшаму сябраваў з Я. Купалам. З. Бядулем. З М. Байковым выдаў «Практычны расійска-беларускі слоўнік». Перапрацоўваў, удасканальваў напісаныя раней творы, рыхтаваў іх да выдання. У лютым 1926 М. Гарэцкі быў прызначаны загадчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі (Магілёўская вол.). Летам таго ж года ездзіў у Сібір і на Далёкі Усход, каб пазнаёміцца з жыццём беларусаў-перасяленцаў, сабраць матэрыял для задуманых твораў. Уражаны ад гэтай паездкі адбіліся ў цыкле, які ўмоўна называецца «Сібірскія абразкі». Асобныя аповяданні з яго ў 1928 змяшчаліся ў перыядычным друку. У 1926 выйшлі з друку «дакументальныя запіскі» «На імперыялістычнай вайне», работу над якімі М. Гарэцкі распачаў яшчэ ў 1914, аповесці «Ціхія песні» (першы варыянт яе пад назвай «За што?» друкаваўся на рускай мове ў «Известиях Смоленского Совета...» у 1918, у канчатковай рэдакцыі аповесць выдадзена ў 1930 пад назвай «Ціхая плынь») і «У чым яго крыўда?» (створана на матэрыяле аповяданняў «У лазні» і «У чым яго крыў-

да?», зборнік «Досвітки», аснову якога склалі апавяданні аб гістарычным мінулым Беларусі. Запіскі «На імперыялістычнай вайне» паклалі пачатак дакументальнаму жанру ў беларускай савецкай літаратуры. Гэта кніга належыць да лепшых антываенных твораў у сусветнай літаратуры. Антываенны характар мае і апавесць «Ціхіх песні», у якой з храналагічнай паслядоўнасцю прасочваецца шлях высювага хлопца ад нараджэння да бессэнсоўнай гібелі на фронце. Шмат увагі аддаваў М. Гарэцкі пісьменніцкай моладзі. Аршанская філія «Маладняка» ў 1926 перанесла сваю дзейнасць у Горадскую сельскагаспадарчую акадэмію, дзе разам з М. Гарэцкім працавалі П. Мядзёлка, Ю. Гаўрук. Тут спелі таленты Т. Кляшторнага, Ю. Таўбіна, А. Вечара, В. Каваля і іншых маладых пісьменнікаў. У 1928 надрукавана некалькі літаратуразнаўчых і крытычных артыкулаў М. Гарэцкага, п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч», зборнік «Народныя песні з мелодыямі». У апошнім змешчана каля 150 песень, якія ён запісаў з кампазітарамі А. Ягоровым і М. Аладавым ад сваёй маці. У 1928 М. Гарэцкі з сям'ёй зноў пераехаў у Мінск. Працаваў вучоным спецыялістам Інстытута навуковай мовы Інбелкульту, потым у сувязі з рэарганізацыяй апошняга ў АН БССР (1929) застаўся на той жа пасадзе. У 1929 пераклаў на беларускую мову цыкл апавяданняў «Люстрадзён», тэматычна звязаных з паслярэвалюцыйнай рэчаіснасцю, а таксама артыкулы і дадаткі да 3 тома Збору твораў У. І. Леніна (выд. 1929), раман А. Фадзеева «Разгром», апавесці Ю. Лібзінскага «Тыдзень», «Камісары», асобныя апавяданні М. Горкага («Зброднік», «Канавалаў», «Чалкаш»). У канцы чэрвеня — пачатку ліпеня лчыўся ў Еўпаторыі, жыв у санаторыі «Джалта». У 1930 арыштаваны па беспадстаўным абвінавачанні. У красавіку 1931 асуджаны на 5 гадоў высылкі ў г. Вятку (з 1934 г. Кіраў), дзе працаваў чарцёжнікам на фабрыцы вучэбных дапаможнікаў, потым тэхнікам-каштарыснікам. Пісаў раман «Віленскія камунары» (закончаны ў 1932, выд. 1963), у якім паказаў, як, шукаючы ратунку ад жорсткай эксплуатацыі, працоўныя Беларусі наступова прыходзілі да ўсведамлення неабходнасці рэвалюцыйнай барацьбы, праўдзіва перадаў грамадска-палітычную

сітуацыю ў Вільні ў канцы 1918. «Віленскія камунары» — адзін з найбольш значных твораў беларускай літаратуры той пары і да нашара часу захаваў сваё пазнавальнае і выхаваўчае значэнне, эстэтычныя вартасці. У лістападзе 1932 ён стаў тэхнікам-калькмулятарам трэста Вяткамбуд, а ў маі 1935 — тэхнікам па ўліку і справяздначнасці сектара грамадзянскага будаўніцтва Зямельна-зямлёнага трэста г. Кірава, выконваў абавязкі намесніка прараба. Працаваў над «Камароўскай хронікай» — дзённікава-хранікальнай эпапей пра лёс беларускага сялянства ў 19—20 ст., задума якой адносіцца яшчэ да 1920. Пісьменнік марыў напісаць хроніку адной сям'і, некалькіх яе пакаленняў, ад часоў прыгоны і да сучаснасці, сродкамі мастацкага слова адлюстравачь асноўныя змены ўсяго ладу жыцця Беларусі: гаспадарчага, палітычнага, ідэалагічнага, культурнага, бытавога. Фактычна ўсё, што было напісана ім раней, з'явілася матэрыялам для «Камароўскай хронікі». Работу над гэтым творам пісьменнік працягваў і ў Пясочні (з 1936 г. Кіраў Калужскай вобл.), працаваў настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе, арганізаваў літаратурны гурток, імкнуўся зацікавіць вучняў гісторыяй іх роднага краю, запісаў мясцовыя гаворкі. Чытаў лекцыі па літаратуры для рабочых і чырвонаармейцаў. Летам 1936 і 1937 наведваў родныя мясціны, Мінск. Збіраўся здаць экстрэнна экзамены за поўны курс педагагічнага інстытута ў Смаленску. Назапашваў матэрыял для будучых твораў. Сконачыць «Камароўскую хроніку» не змог. На пачатку 1938 яг ахвяра сталінскага тэрору М. Гарэцкі апынуўся ў Комі АССР, дзе і напаткала яго заўчасная смерць. Даладнае месца пахавання невядома. Рэабілітаваны 15.11.1957.

Сваёй праблематыкай, высокай мастацкай культурай, ідэйна-эстэтычным пафасам творчасць М. Гарэцкага зрабіла і робіць вялікі ўплыў на беларускую літаратуру. Творы пісьменніка перакладзены на балгарскую, латышскую, літоўскую, нямецкую, польскую, рускую, украінскую мовы. Імем М. Гарэцкага названа вуліца ў г. Мсціславе. Яго прозвішча выбіта на летаспінным камені ля в. Мясата Маладзечанскага р-на. На радзіме пісьменніка ствараецца музей. *М. М. Караткоў.*